

S. DR HAB. MARIA OPIELA, PROF. KUL – LUBLIN

**RECENZJA NAUKOWA PUBLIKACJI
BOCHENEK K., PASTERNAK I., SZKUTNIK D. A.,
*ETOS NAUCZYCIELA. ROZWAŻANIA O WARTOŚCIOWEJ
EDUKACJI*, VOL. I. RZESZÓW: WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO (2025).**

**BOCHENEK K., PASTERNAK I., SZKUTNIK D. A.,
*THE TEACHER'S ETHOS. REFLECTIONS ON VALUABLE
EDUCATION WITH SELECTED SUMMARIES*,
VOL. II. RZESZÓW: RZESZÓW UNIVERSITY PRESS(2025).**

Najważniejszą rolę w procesie nauczania i wychowania młodego pokolenia, realizując funkcję pomocniczą wobec rodziny, pełni osoba nauczyciela, który wspiera i oddziałuje przede wszystkim swym własnym przykładem. Dlatego zainteresowanie pojęciem etosu nauczyciela – kategorią, która opisuje najistotniejsze i najtrudniejsze do uchwycenia obszary pracy zawodowej nauczycieli, jest konieczne i bardzo ważne. W kontekście współczesnych wyzwań społecznych i kulturowych podejmowane są badania i analizy przemian w zawodzie nauczycielskim oraz próby zdefiniowania pojęcia etosu.

Wskazuje się na „osłabienie prestiżu zawodu nauczyciela w przestrzeni publicznej, połączone z kwestionowaniem godności wykonujących ten zawód. Niekiedy

nauczyciele sami są temu winni”¹. Zatem w badaniach i analizach pedagogicznych wskazuje się aspekty osobowe dotyczące rozumienia istoty i przyczyn aktualnych wyzwań oraz poszukiwania sposobu odpowiedzi na nie. Wanda Dróżka, analizując przemiany etosu i roli społecznej nauczyciela, wskazała, iż „Nauczyciel wychowawca nie może zachowywać się obojętnie i bezrefleksyjnie wobec wielu nowych, niespotykanych wcześniej w takim natężeniu zjawisk i tendencji w kulturze i życiu społecznym, gdy następuje przesunięcie społecznych wartości (patriotycznych, rodzinnych, pracy) w kierunku skrajnego indywidualizmu (tylko ja), gdy na rzecz indywidualizmu i egoistycznej autokreacji zanikają wartości wspólnotowe i społeczno-kulturowe, gdy tradycyjne nauczanie ustępuje miejsca praktycznej samoedukacji informacyjno-cyfrowej, gdy wykształcenie wyższe nie jest już domeną li tylko elit, gdy wartości (etyka, autorytet, prestiż) oraz ogólnodostępna wiedza (o charakterze bardziej eksperckim, działaniowym niż formacyjnym) podlegają nieustannemu kwestionowaniu, weryfikacji i relatywizacji, gdy władza zyskuje charakter relacyjny i współzależny (demokracja sieciowa, bezpośrednia) – gdy nowoczesność z jednej strony niesie postęp, z drugiej zaś – wyklucza, marginalizuje, pozbawia perspektyw życia, pracy i rozwoju”².

Ten kontekst ukazuje, jak ważnym dla właściwego ukazania istoty etosu nauczyciela i wartościowej edukacji, u podstaw której leży przyjęta koncepcja człowieka i jego działania, jest filozofia człowieka i etyka. Zaangażowanie Instytutu Filozofii UR w realizację projektu i redakcję recenzowanej publikacji dało możliwość wykorzystania filozofii dla opracowania istotnych wskazań dla kształtowania i promowania etosu nauczyciela adekwatnego do współczesnych wyzwań i oczekiwań. Treści zawarte w publikacji są zatem niezwykle cenne dla współczesnej teorii i praktyki edukacji, odpowiadając na jej potrzeby w wymiarze podmiotowym. Dwutomowa publikacja tekstów opartych na interdyscyplinarnych analizach naukowych w synergii teorii i praktyki zawiera bogactwo treści zaprezentowanych na międzynarodowej konferencji naukowej oraz w cyklu kolejnych debat wokół zagadnienia etosu nauczyciela.

Pierwszy tom zawiera 10 artykułów naukowych będących efektem refleksji zaprezentowanych podczas konferencji naukowej oraz transkrypcje wygłoszonych wystąpień podczas 6 debat o etosie nauczyciela. Tom drugi natomiast zawiera transkrypcje fragmentów wygłoszonych wystąpień przetłumaczonych na język

1. B. Wykowski, *Warsztat pracy, autorytet i etos nauczyciela we współczesnej edukacji szkolnej*, „Studia Elbląskie”, XXIV (2023), s. 406.
2. W. Dróżka, *Przemiany etosu i roli społecznej nauczyciela w świetle badań biograficznych*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne”, 2022, t. 41, DOI 10.25951/9565, s.13.

angielski. Publikacja tych treści daje możliwości dla kształtowania i promowania etosu nauczyciela w kontekście współczesnych wyzwań i oczekiwań.

Zgromadzone w I tomie teksty artykułów w języku polskim i obcych ujmują zagadnienie etosu nauczyciela zarówno w kontekście jego zawodu, moralności, organizacji edukacji na różnych etapach oraz społecznym, historycznym i międzynarodowym. Ze względu na złożoność wyzwań wynikających z różnych niepokojących tendencji ideowych, wskazanych na bazie filozoficznego podejścia. Redakcja zalicza do nich „m.in.: kryzys tożsamości osobowej i wspólnotowej, procesy laicyzacyjne, kształtującą się wyraźnie «aksjologię» konsumpcjonizmu, deprecjację sensu pracy, a wreszcie irracjonalizm i kryzys sensu życia” (s. 6-7). Ukazanie zatem różnych kontekstów dzięki interdyscyplinarnym poszukiwaniom, „filozofia jako dyscyplina penetrująca i syntetyzująca wszystkie obszary ludzkiej aktywności” (s. 8) daje możliwość adekwatnej odpowiedzi na te wyzwania.

W pierwszym artykule prof. dr hab. Vasil Gluchman, podejmując temat *Etyka akademicka jako etyka pracy i etyka relacji*, wskazuje, że w szerokim sensie znaczenie etyki akademickiej polega na jej skupieniu na wszystkich istotnych procesach dotyczących życia akademickiego. Odnosząc się zatem do badaczy zajmujących się tym zagadnieniem, ukazuje wkład filozofii w formułowanie etycznej podstawy wartości profesji akademickiej. Wyjaśnia filozoficzne podstawy pracy akademickiej i jej związek z dobrem wspólnym społeczeństwa oraz znaczenia pracy akademickiej w kontekście sensu życia akademików, którego integralną częścią jest tworzenie i przekaz wiedzy. Podkreśla także znaczenie filozofii dla etyki profesji akademickiej, co polega na formułowaniu adekwatnych wartości etycznych dla relacji zawodowych w pracy akademickiej.

Prof. dr hab. Elżbieta Osewska w artykule *Nauczyciel na miarę współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych* podejmuje kwestie związane z rolą współczesnego nauczyciela w procesie wsparcia ucznia w formowaniu dojrzałości osobowej w sytuacji narastających wyzwań ponowoczesności. Po analizie znaczenia i wyzwań kontekstu współczesnego nauczania i wychowania podkreśla, że „w tej sytuacji nauczyciel nie może być tylko przekazywaczem wiedzy, ale musi być wychowawcą prowadzącym swojego wychowanka do pełni człowieczeństwa” (s. 37). Wskazuje więc, że na miarę wyzwań ponowoczesności nauczyciel musi powrócić do klasycznej antropologii, szczególnie realistycznej i integralnej koncepcji człowieka w antropologii chrześcijańskiej. Współczesny nauczyciel, aby cieszyć się autorytetem wśród uczniów, musi realizować podstawowe założenia wynikające z ukształtowanych przez polską tradycję oraz kulturową społeczność norm moralnych na rzecz ich rozwoju i odpowiedzialnego wychowania.

W kolejnym artykule *Nauczyciel szkoły powszechnej w czasach II Rzeczypospolitej* prof. dr hab. Roman Pelczar, nawiązując do tradycji dwudziestolecia międzywojennego, omawia realizację celów wychowania i wymogi etyczno-moralne zawodu

nauczycielskiego. Ukazuje status prawno-zawodowy nauczycieli, sytuację materialną, formy kształcenia i doskonalenia zawodowego, uwarunkowania społeczne oraz ważną rolę nauczycieli w utrzymaniu tożsamości narodowej społeczeństwa.

W artykule *Nauczyciel w świecie paradoksów* dr Magdalena Parzyszek analizuje niektóre paradoksy wpisujące się w edukację, pracę nauczycieli czy podejmowany w przestrzeni publicznej dyskurs, odnosząc się do widocznego obecnie chaosu aksjologicznego oraz ideologicznej prawdy na temat człowieka, zakorzenionej w indywidualizmie i odrzucania obiektywnego porządku moralnego, a przyjmowania subiektywizmu. Wybrane przez Autorkę paradoksy w pracy nauczyciela to: dużo nauki – mało mądrości, dużo techniki – mało moralności, dużo działania – mało czynów, dużo humanizmu – mało człowieczeństwa. Ważnym efektem analizy zagrożeń oraz propozycji rozwiązań w duchu personalizmu chrześcijańskiego jest wskazanie, by nie odrzucać czy redukować tego, co sprawdzone, ale doskonalić i pielęgnować, aby przynosiło większe owoce w edukacji.

Ph.D. Brice Cantrell w artykule *Ethics and Teaching. Literature and Language in the Classroom* analizuje powiązania między literaturą a etyką, ilustruje użyteczność literatury zarówno jako artefaktu kulturowego, jak i narzędzia pedagogicznego. Wykazując, że literatura jest istotnym narzędziem do poszukiwania etyki, sugeruje, że opierając dyskusje etyczne na kulturowej i narracyjnej specyfice tekstów literackich, nauczyciele mogą pogłębiać zrozumienie moralności w wymiarze osobistym i zbiorowym. Klasa staje się etyczną przestrzenią, w której uczniowie mogą dojrzywać do roli podmiotów moralnych, a następnie rozwinąć umiejętności niezbędne do poruszania się po złożonym, coraz bardziej zróżnicowanym świecie.

W kolejnym artykule *Trendy edukacyjne – co zrobić, żeby edukacja była bardziej efektywna?* dr Mariola Kinal, poszukując odpowiedzi na postawione w tytule pytanie, odnosi się do dominujących w szkołach paradygmatów, zasad i wartości wynikających z modelu dydaktyki, zwracając uwagę na rolę nauczyciela oraz samodzielność i odpowiedzialność uczniów w procesie zdobywania wiedzy i umiejętności. Na bazie wybranej literatury wskazuje, jak oceniać, żeby rozwijać strategię uczenia się? Podejmuje zagadnienie indywidualizacji nauczania jako formy organizacji procesu dydaktycznego w celu wzmocnienia motywacji uczniów do nauki. W związku z rozwojem cyfrowym podejmuje pytanie, w jaki sposób wykorzystywać nowe media, aby edukacja była efektywna oraz jak w sposób kreatywny wdrażać innowacje w praktyce.

Grażyna Tereskiewicz, podejmując temat *Wartości w edukacji*, prezentuje kontekst dla analizy praktycznych rozwiązań ważny dla integralnego rozwoju i edukacji uczniów i samego nauczyciela. Nawiązując do swoich doświadczeń z pracy jako nauczyciel, szkoleniowiec, wizytator, omawia wychowanie oparte na wartościach i do wartości w budowaniu wspólnoty i integralnego rozwoju

każdego ucznia i jego kluczowych kompetencji w integralnej edukacji. Wskazuje na rolę nauczyciela w tym procesie jako wzoru postawy i wartości oraz znaczenie wartości w organizacji pracy i relacji w szkole. Wartości są fundamentem współpracy między nauczycielami, rodzicami i uczniami, by służyły ich integralnemu rozwojowi i nadawały kierunek ich życiu.

W kolejnych dwóch artykułach autorzy odnoszą się do kontekstu historycznego. Prof. dr hab. Roman Pelczar w artykule *Pozycja zawodowa i status społeczny nauczycieli szkół ludowych w polskich wsiach w Galicji (do powołania Rady Szkolnej Krajowej)* – *wybrane zagadnienia* prezentuje ważne dla refleksji współcześnie wymagania stawiane przed kadrami pedagogicznymi wynikające ze statusu zawodowego i społecznego nauczycieli wiejskich. Natomiast dr Jan Svoboda w artykule *Masarykovo filosofické pojetí výchovy a vzdělání* analizuje filozoficzną koncepcję wychowania i edukacji T. G. Masaryka, który na przełomie XIX i XX w. rozważał kwestię wychowania i edukacji w szerokim kontekście kulturowo-politycznym i historycznym, a jako filozof i socjolog nadał jej głębsze podstawy filozoficzne. Szukał on realnej drogi, którą mógłby podążać współczesny człowiek, aby przywrócić naturalną równowagę między rozumem a uczuciami, między nauką a wiarą tak, aby ponownie osiągnąć harmonijną spójność, gdyż w świecie, w którym panuje chaos i niepewność, potrzebujemy harmonii.

Powyższe treści stanowią ważny kontekst dla ukazania przez Katarzynę Wiśniarek tematu *Sprawczość ucznia w kulturze myślenia – droga do aktywnego i zaangażowanego uczenia się*. Prezentując rolę i zadania nauczyciela w rozwijaniu sprawczości uczniów, omawia ona 10 kroków do rozwoju sprawczości uczniów w kulturze myślenia. Korzyścią jest to, że nauka staje się procesem głębszym, autentycznym i trwałym, większe staje się zaangażowanie uczniów w rozwój umiejętności rozwiązywania problemów i krytycznego myślenia. Rozwijanie sprawczości uczniów buduje pewność siebie i poczucie własnej wartości, a dla nauczyciela oznacza także tworzenie kultury współpracy i wzajemnego zaufania w klasie.

Druga część recenzowanej publikacji zawiera transkrypcje wystąpień wygłoszonych podczas sześciu debat o etosie nauczyciela, które w tomie drugim zostały opublikowane w języku angielskim. Debaty zorganizował Instytut Filozofii UR we współpracy z Podkarpackim Kuratorem Oświaty w ramach projektu *Etos nauczyciela. Rozmowy o wartościowej edukacji*, który wpisany został w ramy obszaru Społeczna Odpowiedzialność Nauki. Jako prelegenci i w panelach brali udział naukowcy z Instytutów Filozofii i Pedagogiki UR, przedstawiciele kuratorium oświaty, dyrektorzy przedszkoli i szkół różnego stopnia oraz poradni psychologiczno-pedagogicznych z Podkarpacia.

Podjęmowana tematyka debat jest spójna z teoretycznymi refleksjami nad istotą etosu nauczyciela, współczesnymi wyzwaniem oraz możliwościami zadbania o wartościową edukację. W pierwszej debacie podjęto prelekcje i refleksje

nad kwestiami: *Czym są wartości w edukacji? Czy istnieje edukacja dla wartości? Wyzwania dla etosu nauczyciela we współczesnym świecie w kontekście ponowoczesności.* Tematem drugiej debaty było pytanie: *Jak wzmocnić autorytet nauczyciela we współczesnym świecie?* Debata trzecia obejmowała temat: *Szkoła jako instytucja integrująca społeczność lokalną czy jedynie instytucja usługowa?* Prelekcje i wygłoszone opinie pozwoliły od strony teoretycznej i w odniesieniu do praktycznych doświadczeń, działań organizacyjnych, edukacyjnych konkretnych placówek i kuratorium zastanowić się, w jaki sposób wartości w edukacji, praca nauczyciela i etos związany z tym zawodem są postrzegane i obecne w rzeczywistości szkół wszelkiego rodzaju. Pozwoliły również na wskazanie wyzwań, ale też tego, co i w jaki sposób poprawić oraz wykorzystać, by adekwatnie na nie odpowiadać, skutecznie wspierając integralny rozwój uczniów przez wartościową edukację w zintegrowanym środowisku szkolnym. Uwzględniając specyfikę środowiska lokalnego, tak funkcjonująca szkoła staje się ważną instytucją nie tylko usługową, ale też integrującą społeczność lokalną, w sposób twórczy angażując uczniów.

W kolejnych debatach podjęto tematykę związaną z etycznym wymiarem pracy nauczyciela i współczesnej edukacji. W debacie czwartej (*Czy nowe technologie zmieniają etos pracy nauczyciela?*) i szóstej (*Nowoczesne formy kształcenia a ich stosowanie praktyczne. Etyka nowych technologii*) wskazano, że nowe technologie stwarzają dla szkoły ogromne wyzwanie, ale też szanse. Natomiast tradycyjne wartości etosu nauczyciela są ponadczasowe i muszą być pielęgnowane również w erze cyfrowej, a proces kształcenia nie może być oparty tylko na technologii. „To musi być kształcenie tradycyjne wsparte technologią” (s. 247). Ważne są w tym kontekście opinie wyrażone przez uczestników debaty piątej: *Wychowanie do patriotyzmu – mit czy konieczność?* Po teoretycznym wprowadzeniu podjęto dyskusję, jak w obecnej sytuacji kulturowej, w której dominuje kultura singli i relacji opartych na partnerstwie, skąd wynika kryzys małżeństwa, rodziny, tradycyjnych związków, rozumieć patriotyzm i przygotowywać do głębszej i szerszej wspólnotowej tożsamości? W refleksji nad rolą i działaniami szkół, samorządu w kształtowaniu postaw patriotycznych, w budowaniu patriotyzmu lokalnego w trzeciej dekadzie XXI w. wskazano na znaczenie symboliki, tradycji, do której współczesny polski patriotyzm może się odwołać. Ta debata otworzyła drogę do refleksji, jak kształtować w przyszłości poczucie odpowiedzialności, bycia patriotą i bycia obywatelem.

Po wprowadzeniu na temat edukacji adaptacyjnej oraz szansach i wyzwaniach związanych z wdrożeniem jej do praktyki dydaktycznej w wykładzie wskazano, że w stosowaniu nowoczesnych form kształcenia, metod nauczania i metod aktywizujących, czy metod kształcenia twórczego i krytycznego myślenia, zawsze będzie kluczowa postawa nauczyciela. W tym kontekście podkreślono, że wartościowa edukacja jest skierowana przede wszystkim na integralny rozwój ucznia

i jego przygotowanie do dorosłego życia przez rozwijanie jego sprawczości ucznia, wdrażanie kultury myślenia, odpowiedzialności, współpracy w grupie, budowanie relacji. Podstawą debaty było także odniesienie do praktyki szkolnej, budowania nowoczesnej szkoły i kształcenia, opartego na doświadczeniach nauczycieli gdyż „za sukcesem ucznia stoi nauczyciel” (s. 299). Wskazano propozycje, jak tworzyć dobrą, nowoczesną szkołę, w której empatia i budowanie relacji są podstawą wsparcia ucznia w rozwoju, przekazywania wiedzy i umiejętności, a wtedy realizuje się w pełni etos zawodu nauczyciela.

Udostępnienie transkrypcji również w języku angielskim może stać się inspiracją do szerszych badań i debat dotyczących etosu nauczyciela i wartościowej edukacji opartych na jasnych podstawach filozoficznych w specyfice współczesnej epoki. „Rozpoznanie etosu i respektowanie go warunkuje osobową i moralną dojrzałość poszczególnych nauczycieli oraz instytucji edukacyjno-wychowawczych.” (s. 8). Przyjmując integralne spojrzenie na człowieka, nauczyciel przez animację konkretnych sytuacji, ważnych w całym procesie edukacji będzie stwarzał uczniom kontekst do ich pełnego i harmonijnego rozwoju, co jest bezcenne w dobie cyfrowej transformacji.

Udostępnione artykuły i transkrypcje debat dotyczą kwestii teoretycznie interesującej i bardzo ważnej społecznie ze względu na niezwykle potrzebne dla pedagogów, zarówno dla teoretyków jak i praktyków, uwzględnianie odpowiedniej perspektywy historycznej oraz znaczenia duchowego wymiaru człowieka w procesie integralnej edukacji. Mogą bowiem zainspirować badaczy oraz wspomóc w zakresie doskonalenia metodyki i kompetencji pedagogów w pracy z dziećmi i młodzieżą. Wskazane przez Redaktorów aspekty perspektywy historycznej oraz tendencje ideowe ponowoczesności podejmowane w kolejnych artykułach i debatach wykorzystane w praktyce mogą być skutecznym wsparciem dla kształtowania etosu nauczyciela i jego autorytetu. Stąd publikacja i zachęta do interdyscyplinarnej debaty jest bardzo potrzebna, a ujęcie zagadnienia jest godne uwagi i wykorzystania w praktyce edukacyjnej.